

Soft skill B.Com Sem - 2

૧.

યુવા નેતૃત્વનું મહત્વ અને પ્રદાન

નેતૃત્વનો અર્થ :

મહાત્મા ગાંધી, અભ્રાહમ લિંકન, જવાહરલાલ નેહેરુ, સુભાષચંદ્ર બોઝ અને બીજા ઘણા નેતાઓના જીવન ઈતિહાસનો અભ્યાસ કરશો તો તમને જણાશે કે આ બધા નેતાઓ ઘડી બાબતોમાં સામાન્યજનો કરતાં વિવિધ રીતે જુદા પડતા હતા. તેને મહાન માણસ સિદ્ધાંત કહેવામાં આવે છે.

સામાન્ય શબ્દોમાં નેતૃત્વ એટલે દોરવણી અને માર્ગદર્શન. આમ નેતૃત્વ એ માર્ગદર્શન અને દોરવણીનાં કાર્યનું અવિભાજ્ય અંગ છે. કોઈપણ સામૂહિક કાર્ય યોગ્ય નેતૃત્વ વિના સફળ થઈ આગળ ના વધી શકે. સામાન્ય રીતે કોઈપણ સમૂહમાં વ્યક્તિઓ અરસ-પરસ વ્યવહાર કરતાં હોય છે તેમાં કેટલાંક વ્યક્તિઓ બીજા પર વર્ચસ્વ જમાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં હોય છે. વર્ચસ્વ જમાવવાનું અને નેતૃત્વ એ સમાન નથી. વર્ચસ્વ એ જબરદસ્તીથી કે અધિકાર અથવા સત્તાને લીધે પ્રાપ્ત થયેલ નિયંત્રણનું સાધન છે. આવા વર્ચસ્વને લીધે માણસ બીજાઓના વર્તનનું નિયમન કરીને પોતાનું કામ કઢાવી લે છે. વર્ચસ્વ એ એકતરફી પ્રક્રિયા છે. નેતૃત્વ એ દ્વિમાર્ગી છે. નેતૃત્વમાં પરસ્પર કિયા પ્રતિક્રિયા થાય છે.

નેતૃત્વમાં નેતા અનુયાયીઓ પર અસર કરે છે અને અનુયાયીઓ નેતા ઉપર અસર કરે છે. આમ નેતા અને અનુયાયીઓ એકભીજ પર અસર કરે છે. અનુયાયીઓના વિચાર, લાગણીઓ, અભિપ્રાય, માન્યતાઓ, દ્રષ્ટિકોણ અને કાર્યશક્તિ પર નેતાના પ્રભાવનો અભ્યાસ એ નેતૃત્વ છે. નેતૃત્વ એ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. માત્ર એકવાર થનારી કિયા કે પ્રવૃત્તિ નથી. ઈતિહાસમાં નજર નાખશું તો ખ્યાલ આવશે કે મહાત્મા ગાંધી, જવાહરલાલ નહેરુ, સુભાષચંદ્ર બોઝ, અભ્રાહમ લિંકન, બાબા સાહેબ આંબેડકર વગેરે નેતાઓએ લાખો લોકો પર પોતાના વાણી, વિચાર, કર્મથી ખૂબ જ સારો પ્રભાવ પાડ્યો હતો. જેના કારણે આજ દિવસ સુધી તેઓને યાદ રાખવામાં આવ્યા છે.

નેતૃત્વ વિશેનો બીજો અભિગમ લક્ષણ સિદ્ધાંતનો છે. દા.ત., પ્રબળ પ્રેરણા, આત્મવિશ્વાસ, સર્જનાત્મકતા-નેતૃત્વએ સામાજિક પ્રક્રિયા છે.

નેતૃત્વની વ્યાખ્યા :

- (૧) શ્રી જ્યોર્જ ટેરી મુજબ – “પરસ્પરના એક ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે સ્વેચ્છાએ પ્રયત્ન કરતાં લોકો પર અસર કરવાની પ્રવૃત્તિને નેતૃત્વ કહેવાય.”
- (૨) શ્રી લિવીંગસ્ટનના મત પ્રમાણે – “સામાન્ય ધ્યેયને અનુસરવાની ઈચ્છા અન્ય વ્યક્તિઓમાં જાગૃત કરવાની આવડતને નેતૃત્વ કહેવાય.”
- (૩) “નેતૃત્વ એવી પ્રક્રિયા છે જે દ્વારા વિશિષ્ટ ધ્યેયો પ્રાપ્ત કરવા માટે જૂથની એક વ્યક્તિ (નેતા) જૂથના અન્ય સભ્યોને પ્રભાવિત કરે છે. નેતૃત્વ એ પારસ્પરિક ઉદ્દીપનની પ્રક્રિયા છે જેમાં નેતા જૂથ પર અને જૂથ નેતા પર અસર પહોંચાડે છે.” – બી કુષ્પુસ્વામી.
- (૪) “નેતા એટલે કોઈ જૂથ કે સંગઠનનો એવો સભ્ય જે જૂથના સભ્યોની પ્રવૃત્તિઓ પર નોંધપાત્ર અસર પાડે છે અને જૂથની નીતિઓ અને પ્રવૃત્તિઓ નક્કી કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.” – કેંચ અને કચ્છિલ

- (૫) “જૂથ કે સંસ્થાની વ્યવસ્થા સંબંધી બાબત પર પ્રભાવ મૂકવાની કોઈપણ કિયા એટલે નેતૃત્વ.” – કોર્ટનું અને કાઢન

નેતૃત્વનાં ગુણો / લક્ષણો: -

એક સારા નેતામાં ઘણાં સારા ગુણો / લક્ષણો હોવા જોઈએ. જેનાથી જૂથનાં બધાં કાર્યકર્તાઓ પ્રભાવિત થાય. એક સામાન્ય સમજણ પ્રમાણો કોઈપણ નેતામાં આ પ્રકારનાં સારાં ગુણો હોવા જોઈએ.

- (૧) નેતા પોતે ખૂબ જ બુદ્ધિશાળી હોવો જોઈએ. તેનામાં વર્તમાન પરિસ્થિતિને ઝડપથી સમજ લેવાની અને ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થનારી પરિસ્થિતિને દૂરંદેશીથી જોઈ લેવાની આવડત કે સમજણી હોવી જોઈએ.
- (૨) પોતાના ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા માટે નેતામાં સર્જનાત્મક વિચારો હોવા જોઈએ. તેનામાં જૂથના ધ્યેયને પામવા માટે સકારાત્મક દ્રષ્ટિકોણ અને કાર્યશૈલી હોવા જોઈએ.
- (૩) નેતામાં ભરપૂર આત્મવિશ્વાસ હોવો જોઈએ. તેનામાં એવી આંતરિક શક્તિ હોવી જોઈએ કે જે તેનાં વિચારોને મજબૂત કરે અને તે વિચારોને કાર્યાન્વિત કરવા માટેની સરળ રીત આપે.
- (૪) નેતામાં બીજાઓ પ્રભાવ પાડે તેવું વ્યક્તિત્વ અને સાથે તેવું જ વલણ હોવું જોઈએ. નેતાનું શારીરિક સૌધર્ય ખૂબ જ પ્રભાવી હોવું જોઈએ.
- (૫) નેતા પોતે જ એક વિચારશીલ ચિંતક હોવો જોઈએ. તેનામાં પોતાની ભૂલોને શોધવાની હિંમત અને સમજણ હોવી જોઈએ સાથે કોઈપણ કાર્યને નવી શૈલીથી પૂરું કરવાની આવડત ધરાવતો હોવો જોઈએ.
- (૬) કોઈપણ નેતામાં વ્યક્તિઓનાં એકબીજાનાં સંબંધોને સમજવાની સૂક્ષ્મ સમજણ હોવી જોઈએ. નેતામાં માનવીય સંબંધોના આદાન-પ્રદાનની કિંમત અને સૂક્ષ્મ હોવી જોઈએ.
- (૭) કોઈપણ નેતામાં સહકારવાળો સ્વભાવ હોવો જોઈએ. નેતામાં શ્રુપ વર્ક માં માનતો હોવો જોઈએ અને તે મુજબ સહકારપૂર્વક વર્તવાનો સ્વભાવ હોવો જોઈએ.
- (૮) નેતામાં હંમેશા કાર્ય કરવા તત્પર અને આગળ પડતો હોવો જોઈએ. કોઈપણ કાર્ય કે પ્રસંગને પાર પાડવાનો નેતાનો દ્રષ્ટિકોણ અને વલણ બીજાઓ માટે ઉત્સાહવર્ધક અને પ્રેરણાદાયી હોવું જોઈએ.
- (૯) નેતામાં એક સારી બર્હિમુખી પ્રતિભા હોવી જોઈએ તે પોતે ખૂબ જ સારી અભિવ્યક્તિ ધરાવતો હોવો જોઈએ. તે પોતે આમ જનતા સાથે સંબંધ ધરાવવાની કુશળતાવાળો હોવો જોઈએ.
- (૧૦) નેતા માનવીય સંબંધોમાં મૂલ્યોને જાણતો હોવો જોઈએ અને તે બીજાઓ સાથે ગુણવાચક / ગુણગ્રાહકતાવાળો દ્રષ્ટિકોણ ધરાવતો હોવો જોઈએ.

નેતૃત્વનું સ્વરૂપ: નેતૃત્વના ઉદ્દ્દેશ્ય કે પ્રાગટય માટેના ઘટકો:

૧. જૂથની જટિલતા:

જૂથ વિશાળ બનતું જાય અને તેનાં કાર્યો વ્યાપક બનતા જાય તેમ જૂથમાં નેતૃત્વનો શ્રેણીકર્મ સર્જય છે. આવા શ્રેણીકર્મને અગ્રસ્થાને મુખ્ય નેતાઓ હોય અને મધ્યમ સ્થાને ગૌણ કે બીજી હરોળના નેતા હોય છે. શ્રેણીકર્મના સૌથી નીચલા સ્થાને અનુયાયીઓ હોય છે. આવા શ્રેણીકર્માંકમાં સત્તાની વહેંચણી થાય છે. જૂથની

જુદી જુદી વ્યક્તિઓને જુદાં જુદાં કાર્યો સોંપવામાં આવે છે. દા.ત., શાળાના વાર્ષિક કાર્યક્રમમાં કે રમતગમતના દિવસે વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ કાર્યોની વહેંચણી કરવામાં આવે છે.

૨. કટોકટી:

અમુક પરિસ્થિતિમાં જૂથ તેનું ધ્યેય સિદ્ધ કરવામાં પાછું પડે છે અથવા જૂથની સલામતી સામે કોઈ ખતરો ઉભો થાય છે. આવી કટોકટીભરી પરિસ્થિતિ હલ કરવા માટે જૂથના સભ્યો અમુક વ્યક્તિને શક્તિશાળી માને છે. આવી વ્યક્તિમાં કુશળતા, નિષ્ણાતપણું અને આત્મવિશ્વાસ હોય છે તેમ જ જૂથની કટોકટીને ઉકેવલવાની સુષુપ્ત શક્તિઓ હોય છે. ઈતિહાસ એવું દશાવિ છે કે કટોકટીમાં સરમુખત્યાર નેતૃત્વનો ઉદ્ભબ થાય છે. તેને લીધે રાષ્ટ્રમાં કે સરકારમાં પરિવર્તનો આવે છે.

૩. જૂથની અસ્થિરતા:

જૂથના સભ્યો જ્યારે જૂથનું ધ્યેય પરિપૂર્ણ કરવા અંગે વિરોધાભાસી / વિસંવાદી વિચારો ધરાવે છે ત્યારે અનૌપચારિક નેતાઓનો ઉદ્ભબ થાય છે. જૂથના સભ્યો જૂથનું ધ્યેય સિદ્ધ કરવા માટે સહમતી ધરાવતા હોય ત્યારે આવું બનતું નથી. જૂથ સમક્ષ આંતરિક કે બાહ્ય ધમકી અથવા ખતરો નેતૃત્વના ઉદ્ભબની તક પૂરી પાડે છે.

૪. અસમર્થ નેતૃત્વ:

જ્યારે ઔપચારિક નેતા અથવા સંસ્થાનો વડો નેતૃત્વની ભૂમિકા અને કાર્યો કરવામાં અસમર્થ બને છે ત્યારે નવું નેતૃત્વ ઉદ્ભબ પામે છે. જ્યારે સરકારના નેતા નિર્બળ કે નિષ્ઠિક્ય બને છે ત્યારે ઘણી સરકારોને ઉથલાવી પાડવામાં આવી છે. આવી પરિસ્થિતિમાં નવી વ્યક્તિ નેતૃત્વ ધારણ કરે છે.

૫. વ્યક્તિગત જરૂરિયાતો:

નેતાઓ જૂથનું ધ્યેય પરિપૂર્ણ કરે છે, ઉપરાંત તેઓ સત્તા અને પ્રતિષ્ઠાની ઝંખના રાખતા હોય છે. જે વ્યક્તિમાં સત્તા મેળવવાની જરૂરિયાત વહુ માત્રામાં હોય તે વ્યક્તિ જૂથમાં નેતા તરીકે ઉપસી આવે છે. જો જૂથમાં એક કરતાં વહુ વ્યક્તિઓમાં આવી ઈચ્છા હોય તો નેતૃત્વની ભૂમિકા માટે બે કે તેથી વહુ વ્યક્તિઓ સહભાગી બને છે. જૂથમાં સત્તા ધરાવનાર સભ્યો ન હોય તો જૂથમાં નેતાનો ઉદ્ભબ થતો નથી અને જૂથ અસંગાદિત બને છે.

નેતા અને નેતૃત્વનાં કાર્યો:

૧. વહીવટકર્તા:

જૂથના સંચાલક કે વહીવટકર્તા તરીકે નેતા પોતે જૂથનાં બધાં કાર્યો કરતા નથી. પરંતુ જૂથના અન્ય સભ્યોને કાર્ય સોંપે છે. કેટલીક વારે નેતા જવાબદારી અને સત્તા અન્યને સોંપવા શક્તિમાન ન હોય ત્યારે તે જૂથની દરેક પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય બને છે. આવી પરિસ્થિતિમાં જૂથના સભ્યો જૂથની પ્રવૃત્તિઓ કે જવાબદારીઓમાં ઓછે અંશો સહભાગી બને છે.

૨. આયોજક:

જૂથ પોતાનું ધ્યેય કરી રીતે પરિપૂર્ણ કરશે તેના માર્ગો અને સાધનો નેતા નક્કી કરે છે.

નેતા સમગ્ર કાર્યનું આયોજન કરે છે. નેતા ધેય સિદ્ધ કરવાની દિશામાં લેવા પડતાં તાત્કાલિક પગલાંઓ અંગે લાંબાગાળાનું આયોજન કરે છે. નેતા સભ્યોને જૂથના આયોજનનો અમુક ભાગ સમજાવે છે ને તે અંગે કાર્ય સોએ છે. આમ નેતા જૂથના ભવિષ્યની યોજનાઓ અને નીતિનિયમો નક્કી કરે છે.

૩. નિષ્ણાત:

નેતા જૂથમાં નિષ્ણાત વ્યક્તિ હોય છે. સારો નેતા જૂથ વિશેની બધી માહિતી ધરાવતો હોય છે. ધ્યાં અનૌપચારિક જૂથોમાં જે વ્યક્તિ સૌથી વધુ ટેકનિકલ જ્ઞાન ધરાવે છે તે નેતા બને છે. દા.ત., વિદ્યાર્થીઓના કેમ્પમાં કે ટ્રેકિંગની શિબિરમાં આ બાબતોથી પરિચિત અને જ્ઞાન ધરાવનાર વ્યક્તિ જૂથનો નેતા બને છે. નિષ્ણાત તરીકે નેતા જૂથના સભ્યોને મદદ કરવાની કુશળતા ધરાવે છે. આધુનિક જીવનમાં વિવિધ જ્ઞાન અંગે વિશિષ્ટીકરણ થયેલું છે, તેથી નેતા પાસે અમુક ક્ષેત્રનું પુરું જ્ઞાન ન હોય તો તે ટેકનિકલ સલાહકારો પાસેથી માહિતી મેળવે છે.

૪. જૂથનો પ્રતિનિધિ:

જૂથો વિશાળ હોય છે ત્યારે જૂથના બધા સભ્યો એકબીજા સાથે અને અન્ય જૂથો સાથે પ્રત્યક્ષ આંતરક્ષિયા કરી શકતા નથી. નેતા અન્ય જૂથ સાથેના બાબત સંબંધોમાં પ્રતિનિધિ તરીકેની ભૂમિકા અપનાવે છે. તે જૂથનો અધિકૃત પ્રતિનિધિ બને છે. અન્ય જૂથ સાથેનાં પ્રત્યાપનો આવી પ્રતિનિધિદ્રુપ વ્યક્તિ દ્વારા થાય છે. આપણા દેશના નેતાઓ અન્ય દેશના નેતાઓ સાથે વ્યવહાર કરે છે ત્યારે તે આપણા દેશના પ્રતિનિધિ તરીકે કાર્ય કરે છે. જૂથનો અન્ય જૂથ સાથેના સંદેશાચ્ચવહાર નેતા દ્વારા થાય છે. તે જૂથની અપેક્ષા અને દૃષ્ટિબિંદુ અન્ય જૂથનોને સમજાવે છે અને જૂથનાં હિતોનું રક્ષણ કરે છે.

૫. પુરસ્કાર અને શિક્ષાનું વિતરણ કરનાર:

જૂથના સભ્યો નેતાને પુરસ્કાર અને શિક્ષા આપનાર તરીકે જુઓ છે. નેતા પાસે આ પ્રકારની સત્તા હોય છે. આવી સત્તા દ્વારા નેતા જૂથના સભ્યોનું નિયંત્રણ કરે છે. પુરસ્કારમાં અમુક સભ્યોને બઢતી આપીને ઉચ્ચ સ્થાન બક્ષવામાં આવે છે અથવા વિશિષ્ટ પ્રકારનું માનાપવામાં આવે છે. જ્યારે શિક્ષામાં સોએલી જૂથની અગત્યની જવાબદારી પાછી ખેંચી લેવામાં આવે છે અથવા સભ્યનો દરજાનો નીચો કરી દેવામાં આવે છે.

૬. આદર્શ પૂરો પાડનાર:

અમુક જૂથમાં નેતા સભ્યોને ભૂમિકા અંગેનો એક સારો નમૂનો પૂરો પાડે છે. યુદ્ધમાં લશ્કરનો વડો આગેવાની લે છે અને તે રીતે સૈનિકો સમક્ષ એક આદર્શ પરો પાડે છે. ધાર્મિક નેતા જે મૂલ્યો અનુયાયીઓમાં આરોપિત કરવા માગતો હોય તે મૂલ્યોનું પોતે અનુસરણ કરીને એક આદર્શ પૂરો પાડે છે. અનુયાયીઓ નેતાના માર્ગ પર ચાલેતે માટે નેતાએ ઈચ્છણીય વર્તનનો નમૂનો પૂરો પાડવો જોઈએ. તેણે આદર્શો, મૂલ્યો નીતિનિયમો પ્રમાણે વર્તવું પડે છે. અને કયારેક જૂથના આદર્શોમાં પરિવર્તન લાવી નવા આદર્શોનું નિર્માણ કરવું પડે છે.

૭. પિતૃ-પ્રતિમા :

નેતા જૂથના સભ્યો માટે પિતા તરીકેની આવેગિક ભૂમિકા ભજવી શકે છે. નેતા એક એવો આદર્શ છે કે જેની સાથે જૂથના સભ્યો તાદાત્મ્ય સાથે છે. સંતાનો પિતા તરફ અનુભવે છે તેવી સભ્યોમાં વિધાયક લાગણી

જન્માવવામાં નેતાનું વર્તન દણાંતરૂપ હોય છે. અમુક સંજોગોમાં નેતાની આવી ભૂમિકા સત્તાનો આધાર બને છે. સભ્યો નેતાને આદર્શ માનીને તેની સાથે તાદાત્મ્ય અનુભવે અને તેની પાસેથી સહાનુભૂતિ અને માર્ગદર્શન મેળવે છે.

નેતૃત્વની શૈલીઓ:

જૂથના સભ્યો સાથે નેતાની કાર્ય કરવાની રીતને નેતૃત્વની શૈલી કહે છે.

૧. કાર્યલક્ષી અભિગમ: કાર્યલક્ષી અભિગમમાં નેતાનો અભિગમ જૂથનું કાર્ય કેટલે અંશે કરાવે તે મહત્વનું છે. અહીં કાર્ય સિદ્ધ કરવાને અગ્રતા આપવામાં આવે છે.
૨. સંબંધલક્ષી અભિગમ: સંબંધલક્ષી અભિગમમાં નેતા સભ્યો પાસેથી જૂથનાસભ્યો સાથે મૈત્રીભર્યા સંબંધો સ્થાપિત કરવાની અને સભ્યોને સંતુષ્ટ કરવાનો હોય છે. પોષક કાર્ય નેતાઓ વૈયક્તિક સંબંધો દ્વારા જૂથના સભ્યોના વિકાસને મહત્વ આપે છે.

નેતૃત્વની મુખ્ય શૈલીઓ નીચે મુજબ હોય છે :

- (૧) આપખુદ નેતૃત્વ
- (૨) લોકશાહી નેતૃત્વ
- (૩) પોષક કાર્ય નેતૃત્વ
- (૪) મુક્ત નેતૃત્વ
- (૫) કરિશમાતી નેતૃત્વ
- (૬) રૂપાંતરલક્ષી નેતૃત્વ
- (૭) આપખુદ નેતૃત્વ:

આપખુદ નેતા સર્વસત્તાધીશ હોય છે. આપખુદનેતાઓ જૂથ માટે નિર્ણયો પોતે જ લે છે. મુખ્ય યોજનાઓ બનાવે છે. જૂથના સભ્યોની પ્રવૃત્તિઓ નક્કી કરે છે અને સભ્યો વચ્ચેના પારસ્પરિક સંબંધોની ભાત નક્કી કરે છે. આપખુદ નેતા ઈરાદાપૂર્વક આવા સત્તાધીશ કાર્યો વિકસાવે છે અને તેની સામેના પ્રતિકારને પડકારે છે. આપખુદ નેતૃત્વવાળા જૂથમાં વ્યક્તિગત સભ્યોને વૈયક્તિક લક્ષ્યો માટે ઉત્તેજન આપ્યા વગર સભ્યો પર નેતા દ્વારા ધ્યેયો લાદવામાં આવે છે. આપખુદ નેતા સભ્યોને એવી ખાતરી આપે છે કે યોગ્ય સંચાલન માટે તેનું માર્ગદર્શન અનિવાર્ય છે. આપખુદ નેતા જૂથમાં એવું માળખું વિકસાવે છે કે સભ્યો વચ્ચે આંતર સંદેશાવ્યવહાર ઓછામાં ઓછો થાય છે. સભ્યો વચ્ચે જે કંઈ પ્રત્યાયન થાય છે. તે નેતાની નીચે થાય છે.

આપખુદ નેતૃત્વમાં સત્તાનું કેન્દ્રીકરણ થયેલું હોય છે. નેતા સંપૂર્ણ સત્તા ધરાવે છે. નીતિઓ ધડવાનું અને જૂથ માટેના કાર્યક્રમોનું આયોજન પોતે જ કરે છે. ભાવિ પગલાં વિશે નેતા એકલો જ નિર્ણયો લે છે. બધાં સૂત્રો નેતાના હાથમાં હોય છે. નેતા અને જૂથના સભ્યો વચ્ચે મૈત્રીભરેલા સંબંધ હોતા નથી. નેતૃત્વના મુખ્ય લક્ષણોમાં વર્ચસ્વ અને આકમકતા હોય છે. તે કડક શિસ્ત, બળજબરી અને સત્તાને આદરમાં માને છે. આપખુદ નેતાના નિર્ણયો સામે માણું ઉંચકનારને કડક હાથે દાબી દેવામાં આવે. હિટલર, સ્ટેલિન, લેનિન વગેરે આપખુદ હતા.

(૨) લોકશાહી નેતૃત્વ:

લોકશાહી નેતા પાસે જ સત્તા તો હોય છે પરંતુ સત્તાનો ઉપયોગ કરવાની રીતમાં મોટો તફાવત હોય છે. લોકશાહી નેતૃત્વ સભ્યોને વધુમાં વધુ સહભાગી બનાવે છે. અને જૂથનાં લક્ષણો નક્કી કરવામાં સભ્યોને

વિશ્વાસમાં લે છે. જવાબદારીઓનું વિતરણ કરે છે અને આંતરવૈયક્તિક સંબંધોના પ્રોત્સાહન અને પ્રથમનથી આ આંતરજૂથ સધર્મો અને તંગદિલી ઓછી કરે છે.

લોકશાહી નેતૃત્વમાં જૂથની પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન, નિયમન વગેરે સભ્યોને સહભાગી બનાવે છે. નેતા સભ્યોને જૂથનાં કાર્યોમાં સહભાગી બનાવવા માટે આવશ્યક પ્રોત્સાહન પૂરું પાડે છે. નેતૃત્વમાં સત્તાનું વિકેન્દ્રીકરણ થયેલું હોય છે. જૂથની નીતિ અને યોજનાઓનું નિર્માણ, વિચાર વિનિમય અને પરસ્પરના સહયોગથી થાય છે. લોકશાહી નેતૃત્વનું મુખ્ય ધ્યેય સર્વજન કલ્યાણનું હોય છે. આમાં વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય સન્માનવામાં આવે છે. ભારત, ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકા વગેરે દેશોમાં આજે લોકશાહી નેતૃત્વ અને લોકશાહી નેતા જૂથની પ્રતિનિધિ હોય છે અને જનતા નેતાથી પ્રભાવિત થઈને નેતાને ચુંટી કાઢે છે. લોકશાહી નેતૃત્વ આપખુદ નેતૃત્વ કરતા તદ્દન વિરોધી છે.

(૩) પોષક કાર્યનેતૃત્વ:

આ પ્રકારના નેતૃત્વમાં નેતાનો અભિગમ પોષક અને માર્ગદર્શકનો હોય છે. આ પ્રકારના નેતૃત્વમાં નેતા સામૂહિક પ્રવૃત્તિઓ કે કાર્યકળામાં સીધેસીધા ભાગ લેતાં નથી. તે માત્ર એક માર્ગદર્શક કે નિર્દેશકનું કાર્ય કરે છે. તે કાર્ય કરતાં જૂથનાં વ્યક્તિઓને જરૂર પડે ત્યારે માર્ગદર્શન આપે છે. આ પ્રકારનો અભિગમ ત્યાં જ સફળ થાય છે જ્યાં જૂથના કાર્યકર્તાઓ ખૂબ જ ઉચ્ચ કોટીની બુદ્ધિ ધરાવનાર અને પોતાનાં કાર્ય પ્રત્યે ખૂબ જ ઉંડી અને ઉંચી નિષ્ઠા રાખનાર હોય છે. આ પ્રકારનાં કાર્ય ધરાવતા નેતામાં જે ગુણો મહત્વના હોય છે. જેવા કે કાર્ય સાથેનો સંબંધ અને વાત્સલ્યાભિમુખ અભિગમ, આવા નેતા દરેક વ્યક્તિને માર્ગદર્શન, યોગ્ય દિશાનું પરસ્પર સ્નેહ જળવાય તેવા પ્રકારનું હોય છે.

(૪) મુક્ત નેતૃત્વ :

આ પ્રકારના નેતૃત્વમાં નેતા લોકોને જે રીતે પસંદ હોય તે રીતે કામ કરવાની છૂટ આપે છે. આવા નેતાઓ પોતાના કાર્યક્ષેત્ર અંગે આડકતરી રીતે / નિર્જિય રીતે પણ નિરીક્ષક હોય છે.

(૫) કરિશમાતી નેતા :

મહાત્મા ગાંધી, જહોન એફ. કેનેડી, ફેન્કલીન ડી. રૂઝવેલ્ટ, ચર્ચિલ, ઈંડિરા ગાંધી વગેરે જેવા ઘણા નેતાઓએ વિશ્વનો ઈતિહાસ બદલી નાખ્યો છે. આવાં નેતાઓમાં કંઈક વિશિષ્ટ તત્ત્વ રહેલું છે. જેમાં આવી વ્યક્તિઓમાં વ્યક્તિગત તાકાત અને દઢ મનોબળ જેવી કુદરતી બક્સિસ હોય છે. આવા નેતાઓમાં સમાજ પ્રત્યે વફાદારી, સમર્પણ અને સન્માનની લાગણી હોય છે. રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના એકમ દ્વારા આવા પ્રકારનાં ગુણો જન્મી શકે છે, જે સમાજમાં આમૂલ પરિવર્તન લાવી શકે છે.

(૬) રૂપાંતરલક્ષી નેતૃત્વ:

આવું નેતૃત્વ ધરાવનાર યુવાન ભવિષ્યને નવા આયામ તરફ લઈ જઈ શકે છે. તેનામાં રૂપાંતરણ કરવાની શક્તિ હોય છે.

प्रस्तावना :

રોજબરોજનાં જીવનમાં ક્રોશલ્ય, એની નિવભાવના સમજવી ખૂબ જ જરૂરી છે. યુવા અવસ્થામાં વ્યક્તિમાં નિર્ણયશક્તિ, સ્વમતાગ્રહી થવું, પ્રત્યાયન અને વ્યક્તિવ્યક્તિ વચ્ચેના સંબંધોની કુશળતા, તશાવ અને તેમાંથી મુક્તિનો અહેસાસ થવો મહત્વનો છે. આ વિભાવનાઓના અભાવે આજનો યુવાન હતાશા-નિરાશામાં જાય છે. જેમાંથી તેનું જીવન દિશાઈન બની જાય છે. આ ગુણો જે યુવાનમાં વિકસે છે તે માનસિક તંદુરસ્ત બને છે. જે જનસમુદ્ઘયને સંબોધવા જાય તો તંદુરસ્ત સમાજનું નિર્માણ કરે છે.

જીવનકૌશલ્યની વ્યાખ્યા અને તેનું મહત્વ :

A skill that is necessary or desirable for full participation in everyday life.

રોજિંડા જીવનમાં સંપૂર્ણ ભાગીદારી માટે જરૂરી કે ઈથનીય એવી કુશળતા A skill that is useful or important in everyone's life.

દરેકનાં જીવનમાં ઉપયોગી કે મહત્વની ફુશળતા.

જીવનકૌશલ્યનું મહત્વ:

જીવનકૌશળ્ય જે યુવાનમાં આવે તેનામાં નીચેનાં મહત્વના ગુણો વિકસે છે.

- (૧) વાતચીત કરવાની કળા   (૨) નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા પણ તેની   (૩) સંબંધો જાળવવાની કળા

(૧) વાતચીત કરવાની કળા:

(૧) વાતચીત કરવાની કળા:

પોતાની વાત મક્કમપણે રજૂ કરવાના વર્તન વિષેની સમજણ વિકસે છે, જ્યારે તમારી પાસે કોઈ વિચાર કે મત હોય ત્યારે તે બોલીને બતાવો. સ્વમતાગ્રહી થવાની દિશામાં આ પહેલું મોટું પગથિયું છે. વર્ગમાં આંગળી ઊંચી કરવા જેટલું સહેલું છે. તમારી વાતને બધાં સંમત હોય જ એ ન પણ બને પણ તમે અડગ રહો. જો તમારી વાત વાજની હશે તો વિનંતી કરવાની જરૂર પણ નહિ રહે અને મોટાભાગનાં લોકો સ્વીકારશે. કોઈની પણ પ્રશંસામાં આવ્યા વિના પ્રતિક્રિયાનો સામનો કરીને હકારાત્મક રીતે સ્વીકારી એમાંથી કંઈક શીખવું. ધણીવાર સમાજમાં કેટલાક નિયમ કે રિવાજ તમને અન્યાયી લાગે તો તેની વિરુદ્ધમાં બોલવામાં ગભરાશો નહિ કે તેના વિરો પ્રશ્નો પૂછવામાં ભય ન રાખો. નિયમ કે કાયદો તોડવા કરતાં તેની પાછળ રહેલું કારણ શોધી કાઢો. તમારા અન્ય યુવા વર્ગો સાથે વાતચીત કરીને પરિવર્તન લાવવાનો માર્ગ શોખો. આમ કરવાથી તમારી વાતચીત કરવાની કળા વિકસે છે.

અવાજનો ઢાળ અને ગુણવત્તા, લાગણીઓ, બોલવાની શૈલી વગેરે અન્ય લોકો સાથે સંદેશાયવહાર કરવા માટે ખૂબ જ ઉપયોગી હોય છે. આ ઉપરાંત લેખનની કળા, શબ્દોને, લાગણીઓને યાંત્રિક રીતે ગોઠવવા અને જુદી જુદી રીતે અભિવ્યક્તિ અને ધન્યવાદ દ્વારા વ્યક્ત કરવા એ ખૂબ જ મહત્વનું છે.

લોકોના જૂથ સમક્ષ વિશ્વાસ જગાવવા, બોલવાની પ્રેક્ટિસ શરૂ કરો, એકદમ સ્પષ્ટ બોલો અને યોગ્ય અવાજની માત્રામાં સુધારો થવાથી વાતચીતની કળા વિકસે છે.

(૨) નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા વધારવી:

નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયા: (૧) શું નિર્ણય લેવા તે ચોક્સાઈપૂર્વક નક્કી કરો. (૨) તમારા વિકલ્પો શું છે તે તપાસો. (૩) સંભવિત પરિણામો વિચારીને દરેક વિકલ્પને ચકાસો. (૪) ઉત્તમ વિકલ્પની પરંદગી કરો.

નિર્ણય લેવાનાં પગથિયાં : (૧) નિર્ણયને સૌથી સરળમાં સરળ રીતે કર્દ વસ્તુ અમલી બનાવશે. (૨) નિર્ણય લેવામાં શું અવરોધરૂપ બનશે. (૩) તમારા નિર્ણયનું સલામત રીતે કે ખાનગીમાં પુનરાવર્તન કરો. (૪) ટેકેદાર સાથે નિર્ણયની ચર્ચા કરે અને આયોજન કરો. (૫) નિર્ણય સાચી દિશામાં જઈ રહ્યો છે કે નહીં તે વિચારવું. (૬) તમારી યોજના મુજબ નિર્ણયોનો અમલ કરો. (૭) નિર્ણયને સાકાર કરવામાં જો અવરોધો ઊભા થાય તો કાર્યની અલગ યોજના તૈયાર કરો કે નિર્ણયનો ફેરવિચાર કરો. (૮) એ વાતથી જાગ્રત થઈ જાવ કે લોકોને, અવરોધ ન હોય ત્યારે પણ તેમના પોતાના નિર્ણયોની પુનઃસમીક્ષા કરવાનો કે તેમના પોતાના મનજુનું પરિવર્તન કરવાનો હક્ક છે.

રોજબરોજના જીવનમાં નિર્ણયો કરવાની જરૂર હોય છે. ઓછા આવા નિર્ણયોની ગુણવત્તા અને યોગ્યતા વ્યક્તિત્વની સમૂહદ્વિને અસર પહોંચાડે છે. તેમાંથી જ આત્મવિશ્વાસ અને દંડ મનોબળના ગુણો વિકસે છે, જે સ્વયંસેવકને અંદરથી મજબુત બનાવે છે.

(૩) સંબંધો જાળવવાની કળા:

આપણી આજુબાજુના લોકો સાથે આપણે વિવિધ પ્રકારના સંબંધો વિકસાવવા. આજના સમયમાં ખૂબ જ મહત્વના છે. દરેક વ્યક્તિમાં શક્તિ અને નભળાઈ હોય છે. પોતાની જાતની કદર કરવી એ આસપાસનાં બીજાંની કદર કરવા જેવું જ મહત્વનું છે. સંબંધો વિશ્વાસ અને સન્માન જેવા મૂળભૂત મૂલ્યો પર રચાય છે. સુખની ઊંચી કક્ષા વિકસાવવી છે. પ્રત્યાયનકૌશલ્યો અને બધા સંબંધોમાં પારસ્પરિકતા (સહકારની ભાવના) એ વિદ્ધાત ભરી પ્રક્રિયા છે. ને સમય માંગી લે છે. આપણે બધા જ સંબંધો જંખીએ છીએ જે સંતોષ આપનાર અને માન ભરેલા હોય. - વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચેના સંબંધો એ બે કે તેથી વધુ લોકો વચ્ચેનું જોડાણ અથવા સામાજિક મંડળ છે. મોટાભાગના લોકો માટે, વ્યક્તિ વ્યક્તિ સાથેના સંબંધો એ સુખી થવાનું મહત્વનું પાસું છે. માનવીય સંબંધો વિવિધ ભાવનાગત, સામાજિક, શારીરિક, બૌદ્ધિક અને આર્થિક જરૂરિયાતો પરિપૂર્ણ કરી શકે. વ્યક્તિ જગતને અને એમાં સંબંધોને જે રીતે જુઝે છે તે સંસ્કૃતિ નિર્માણ કરે છે. જેમ સંસ્કૃતિ બદલાય છે તેમ લોકોના સંબંધો બદલાય છે. દરેક વ્યક્તિને, દરેક સમાજમાં, જુદા-જુદા પ્રકારના સંબંધો હોય છે. કુટુંબના સભ્યો, મિત્રો, સહકર્મચારીઓ, પડોશીઓ, ઓળખીતાઓ અને બીજાઓ એ બધાં સાથેની કરી એ સમાવી લે છે. આ સંબંધો તેમની ગુણવત્તામાં જુદા પડે છે. દા.ત., વિવિધ પ્રકારના સંબંધોને વધુ કે ઓટ્ટું ખુલ્લાપણું, વિશ્વાસ, પ્રત્યાયન, અંગતતા, વહેંચણી, સત્તા, માન, સ્નેહ અને લાગણી જેવાં લક્ષણોથી ઓળખી શકાય છે.

જીવનકૌશલ્યના આ ગુણો દ્વારા યુવાન જનસમુદ્દાયનાં પ્રશ્નોને વાચા આપવામાં ખૂબ જ અગ્રેસર ભૂમિકા નિભાવીને તંહુરસ્ત સમાજનું નિર્માણ કરી શકે છે.

આપણે જીવન કૌશલ્યના ઉપરોક્ત મુદ્દા જોયા. જીવન કૌશલ્ય વિકસાવવા માટે આ સિવાયની અનેક બાબતો છે જે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. તેના પર આપણે નજર નાંખીએ. દરેક વ્યક્તિ સમાજનું એકમ છે. વ્યક્તિથી જ સમાજ અને સમાજથી રાખ્ણનું નિર્માણ થાય છે. જો વ્યક્તિમાં જીવન જીવવાનાં વિવિધ પ્રકારનાં કૌશલ્ય વિકસિત થાય તેનું જીવન સારં અને સમૃદ્ધ બને છે. વ્યક્તિ સારો અને સમૃદ્ધ બનતાં સમાજ અને રાખ્ણનો વિકાસ થાય છે. આમ પ્રત્યેક વ્યક્તિનાં જીવનમાં જીવન કૌશલ્યનું ખૂબ જ મહત્વ રહેલું છે.

જીવન કૌશલ્યના ગુણોના વિકાસના સારા અને સકારાત્મક પરિણામ

- (૧) **સર્વાર્ગીણ વિકાસ:** જીવન કૌશલ્યના ગુણોના વિકાસને પરિણામે વ્યક્તિનાં વ્યક્તિત્વનાં સર્વાર્ગીણ ગુણોનો વિકાસ થાય છે. વ્યક્તિનું માનસિક સ્તર ઊંચુ આવે છે. તે નવા સારા વિચારો, કાયદા કાનૂન, નવી આધુનિક ઉત્પાદન પદ્ધતિઓ તથા સફાઈ તેમજ આરોગ્યની નવી રીતોનો સ્વીકાર કરતો થાય છે. આ ઉપરાંત આજનાં વૈજ્ઞાનિક યુગમાં થતી નવી નવી જીવન પરિવર્તન કરનારી ઉપયોગી શોધોનો સ્વીકાર કરી વ્યક્તિનો પણ વિકાસ થાય છે.
- (૨) **સામાજિક પરિવર્તન:** સામાજિક પરિવર્તન એટલે સમાજમાં નવાં વિચારો દ્વારા પરિવર્તન. આપણો દેશ અનેક જાતિ-જ્ઞાતિથી બનેલો છે. આપણે ત્યાં વર્ષાભ્યવસ્થા છે. તેનો કારણો સમાજનાં લોકો જાતિ, જ્ઞાતિ, ધર્મનાં વાડાઓમાં વિભાજિત થયેલાં છે. પરંતુ આજના આધુનિક યુગમાં વ્યક્તિનાં જીવન કૌશલ્યના ગુણોનો વિકાસ થવાને કારણે સામાજિક જાતિ, ધર્મ, જ્ઞાતિનાં વાડાનાં બંધન તૂટવા લાગ્યા છે. નવાં યોગ્ય વિચારોને લીધે નવી યુવા પૈઢીમાં સર્વધર્મ સમભાવ ઉભો થઈ રહ્યો છે.
- (૩) **સામાજિક વિકાસ:** વ્યક્તિમાં વ્યક્તિત્વનાં વિવિધ ગુણો વિકસતાં તેનો સામાજિક રીતે વિકાસ થાય છે. વ્યક્તિ સામાજિક રીતરિવાજો, મૂલ્યો, માન્યતાઓની બાબતમાં આધુનિક યુગમાં વર્તમાન સમયનાં કાયદા-કાનૂન અને વિજ્ઞાનને સ્વીકારતાં થયો છે.
- (૪) **આર્થિક વિકાસ:** આજના આધુનિક યુગમાં જીવન કૌશલ્યનો વિકાસ થતાં વ્યક્તિ પોતાનાં પરંપરાગત વ્યવસાય છોડીને નવા વ્યવસાય સ્વીકારતો થયો છે અને તેમાં તે સફળ પણ થયો છે. વ્યક્તિ પોતાના વિકાસ થકી વ્યવસાયનો પણ માત્ર એક ગામ, શહેર કે રાજ્ય પૂરતો નહિ પણ આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે વિકાસ કરી શક્યો છે.
- (૫) **શિક્ષણનો પ્રચાર અને પ્રસાર:** જૂના સમયમાં સ્વીઓ અને અમુક પદ્ધતાત જ્ઞાતિમાં લોકોને શિક્ષણ મેળવવાનો અવિકાર ન હતો. જ્યારે આધુનિક યુગમાં જીવનનાં દરેક ક્ષેત્રમાં જીવન કૌશલ્યના ગુણોનો વિકાસ થવાથી શિક્ષણનો વ્યાપ ખૂબ વધ્યો છે. દરેક જ્ઞાતિ-જાતિના લોકો શિક્ષિત બની વિકાસ કરી રહ્યા છે. આજે ભારતમાં શિક્ષણને લીધે ખૂબ જ સારી જનજાગૃતિ આવી છે.
- (૬) **લોકશાહી મૂલ્યોનો પ્રચાર:** આધુનિક ભારતની નવી યુવા પૈઢીમાં જીવન કૌશલ્ય ગુણોના વિકાસ થવાથી લોકશાહીના વિચારો અને મૂલ્યોનો પણ વિકાસ થયો છે.
- (૭) **નવું નેતૃત્વ:** ભૂતકાળમાં ભારતમાં પરંપરાગત રીતે નેતૃત્વ મળતું હતું. નેતૃત્વ વારસમાં મળતું હતું. પરંતુ આજના આધુનિક યુગમાં નવા ભણેલા ગણેલા યુવાનોને જીવન કૌશલ્ય ગુણોને લીધે સારો વિકાસ થતો હોવાથી તેઓ પણ નેતૃત્વ કરતાં આગળ આવ્યા છે.

પ્રસ્તાવના:

યુવા વર્ગ દેશનું ભવિષ્ય હોવાની સાથે-સાથે દેશના વિકાસનો એક મહત્વપૂર્ણ હિસ્સો છે. ભારતની લગભગ ૬૫% વસ્તીની વય ઉપથી ઓછી છે. ભારત સરકારનું સંપૂર્ણ ધ્યાન યુવાનોના માધ્યમથી ભારતના વિકાસ પર કેન્દ્રિત છે. જે અનુસાર યુવાનો દેશના વિકાસ માટે પોતાનું સક્રિય યોગદાન પ્રદાન કરે, નહિ કે ફક્ત દેશનો હિસ્સો બનીને રહી જાય.

રાષ્ટ્ર નિર્માણમાં યુવાનોની ફાળો:

સરકાર દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ રાષ્ટ્રીય યુવા નીતિ-૨૦૧૪નો હેતુ- “યુવાનોની ક્ષમતાઓને ઓળખવી અને તે અનુસાર તેમને મંચ આપી યુવાનોને સશક્ત કરવા અને આ માધ્યમથી વિશ્વભરમાં ભારતને આગવું સ્થાન અપાવવું” તેવો છે.

યુવાનોના વ્યક્તિત્વમાં સુધારો લાવવો, તેમનામાં નેતૃત્વના ગુણનો વિકાસ કરીને, જવાબદાર નાગરિકના ગુણો અને સ્વયંસેવાની ભાવના ઉત્પન્ન કરવાનાં ઉદ્દેશ્યથી યુવા વિભાગે વિભિન્ન કાર્યક્રમો ઘડચાં છે. જેમાં રાજ્ય ગાંધી નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ યુથ ડેવલપમેન્ટ (RGNIYD) - યુવાનોને તાલીમ કાર્યક્રમો આપે છે.

નેતૃત્વ અને સ્વ-વિકાસ માટે યોજનાઓ જેવી કે નહેરુ યુવા કેન્દ્ર સંગઠન (NYKS), એન.એસ.એસ. (NSS) અને એન.સી.સી. (NCC) કાર્યરત છે. સરકાર અને યુવા નાગરિકને જોડે એવી કોઈ પદ્ધતિસરની ચેનલ નથી. પરંતુ યુવાનો અમુક પ્રવૃત્તિઓમાં, કાર્યક્રમોમાં જોડાઈને પોતાનું યોગદાન રાષ્ટ્રને આપી શકે છે.

- (૧) યુવાનો Online Portal કે wikipedia-style ના forum માં જોડાઈને Blogs, twitter કે અન્ય સરકારી યોજનાઓને જાણીને તેના Upgradation માટે પોતાનાં સૂચનો રજૂ કરી શકે છે.
- (૨) Policy ને લગતા મુદ્દાઓ પર ટીકા-ટિપ્પણી, અભિપ્રાયો આપી શકે છે.
- (૩) યુવાનો દેશની સૈચિંદ્રિક સંસ્થાઓ કે જે સરકાર સાથે જોડાયેલી છે તેના માળખામાંગોઠવાયેલા યુથ ફોરમના સત્ય બનીને પોતે સમાજની સેવા કરીને તેને બદલી શકે છે. આ યુવા શક્તિનું સામાર્થ્ય છે જે ભાતર દેશને સશક્ત રાષ્ટ્રના રૂપમાં ઊભું કરી શકે અને આ પરિવર્તન યુવાનો વિના અશક્ય છે. રાષ્ટ્રીય એકાત્મતાનો અર્થ એ છે કે તમામ જનસમુદ્દરાયને એક સમાન અને સમગ્રતાના આધાર પર એક મંચ પર લાવવામાં આવે. આ એક એવી ભાવના છે જેમાં જાતિ, ભાષા, ધર્મ, વિંગ જેવાં તમામ મતભેદોથી મુક્ત થઈ કામ કરવાનો દઢ સંકલ્પ છે.

શાસન અને તંત્રની સાથે રહીને કામ કરતાં યુવાનો એક રાષ્ટ્ર અને તેની આવનારી પેઢીના ભાગ્યનું નિર્માણ કરે છે. એટલે એ મહત્વપૂર્ણ બાબત છે કે યુવાનોના અવાજને સાચો મંચ મળે અને સાથે-સાથે યુવાનો રાષ્ટ્ર પ્રત્યેના વિચારને સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરવાનું કૌશલ્ય શીખે. એક રાષ્ટ્રનાં અર્થવ્યવસ્થા અને ભવિષ્ય એ દેશની યુવાપેઢી કેટલી શિક્ષિત છે તેના પર નિર્ભર છે.

- (૪) સમાજમાં સળગતાં પ્રશ્નોની નાખુદી અને નિરાકરણ માટે પોતાનાં જૂથ સાથેના આગવા અભિગમો અપનાવી સમાજને સ્વસ્થ બનાવવા પોતાનું યોગદાન આપવું.
- (૫) રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય હિવસોની હેતુસરભર ઊજવણી કરવી.

પ્રસ્તાવના:

રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનામાં જોડાયેલ યુવાનોમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના વિકસે તે હેતુથી ૧૫મી ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ મી જાન્યુઆરીનાં દિવસોએ ધ્વજવંદન, સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો કે અન્ય કાર્યક્રમો કરીને રાષ્ટ્રના નિર્માણમાં શહીદો, સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓને યાદ કરીને યુવાશક્તિને તેની જાણ કરાય છે તે જેનાથી યુવાઓ દેશ પ્રત્યેના વર્તમાન પ્રશ્નોથી વાકેફ થઈને વાચા આપવાનું કામ કરે છે.

યુવા પોલીસીનાં ધ્યેય:

- (૧) સૌપ્રથમ ધ્યેય છે યુવાઓમાં રાખ્યાભક્તિ, રાષ્ટ્ર સંરક્ષણ, રાષ્ટ્ર સંગઠન, અહિસા અને સામાજિક ન્યાયનો સંદેશ આપવો. આ ઉપરાંત ભારતનાં બંધારણ મુજબ બિનસાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતો અને મૂલ્યોનું શાન આપવું.
- (૨) યુવાનોમાં નાગરિકતાનાં ગુણો વિકસાવવા. યુવાનોનાં બધાં જ વર્ગમાં સમાજ સેવાના ગુણો વિકસે તેવી નીતિઓ ઘડવી.
- (૩) યુવાનોમાં ભારતનો ઇતિહાસ અને વારસો, કલા અને સંસ્કૃતિઓ અંગેની માહિતી અને શાન પ્રસરે તેવી નીતિઓ બનાવવી.
- (૪) યુવાનોને યોગ્ય શિક્ષણ અને તાલીમ અંગેની તકો મળે તેમજ તેમને રોજગારની તકો તેમજ અન્ય માર્ગદર્શન મળે તે ઉપરાંત તેમને ધંધા-રોજગાર માટેનું માર્ગદર્શન અને નાણાંકીય સહાય મળી રહે તેવી નીતિઓ બનાવવી.
- (૫) યુવાનોમાં સેવાનો ભાવ ઉગે અને મજબૂત બને તેમજ તેમનું ચારિત્ર નિર્માણ થાય અને વિકાસલક્ષી પ્રોગ્રામનાં ધ્યેય તરફ તેઓ આગળ વધે તેવી નીતિઓ જોઈએ.
- (૬) કુદરત અને પર્યાવરણની જાળવણી માટે યુવાનો નોંધપાત્ર ભાગ ભજવી શકે તે માટેની વ્યવસ્થા કરવી. યુવાનોની વધારાની શક્તિ પર્યાવરણની જાળવણી અને સમાજની સેવામાં જાય – સાથે તેમનામાં વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિકોણ અને યોગ્ય તર્ક પ્રધાન દ્રષ્ટિકોણ વિકસે તે માટે નીતિઓની જરૂર છે.
- (૭) યુવાનો જુદાં જુદાં શહેરો-રાજ્યો અને દેશોમાં યાત્રા કરીને સાંસ્કૃતિક એકતાનો સંદેશ ફેલાવે તેમજ પોતે પણ વિકાસ પામે તે ધ્યેય છે.

યુવાનો માટે સ્કીમ:

સરકાર દ્વારા યુવાનોમાં અનેક સારા ગુણો વિકસે તે માટે નીચે જણાવેલ પ્રોગ્રામ્સ કાર્યરત છે.

- (૧) યુથ લીડરશીપ અને વ્યક્તિત્વ વિકાસ
- (૨) રાષ્ટ્રીય એકતા માટે – રાષ્ટ્રીય એકતા કેમ્પ
- (૩) આંતર રાજ્ય યુથ એક્સચેન્જ પ્રોગ્રામ - સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ
- (૪) નેશનલ યુથ ફેસ્ટિવલ - નેશનલ યુથ એવાર્ડ્ઝ
- (૫) રાજ્ય યુથ ફેસ્ટિવલ
- (૬) બેઝિક અને મધ્યમ સાહસિક તાલીમ તેમજ યાત્રાઓ
- (૭) ઉચ્ચ કક્ષાની સાહસિક તાલીમ તેમજ યાત્રાઓ
- (૮) તરુણોનો વિકાસ અને શક્તિ માટે પ્રોત્સાહન આપવું.

- (૮) જીવન કૌશલ્ય ગુણોની તાલીમ આપવી. સલાહ કેન્દ્ર તેમજ કારકિર્ડ માટે માર્ગદર્શન અને રેસીડેન્સીયલ કેમ્પ આ તમામ કાર્યો સરકાર તેમજ એન.જી.ઓ. દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે.

કેટલાંકના નામ નીચે મુજબ છે.

(૧) નહેરુ યુવા કેન્દ્ર સંગઠન	(૨) એન. એસ. એસ.
(૩) ભારત સ્કાઉટ્સ અને ગાઈડ્સ	(૪) ભારતનાં તમામ વિશ્વવિદ્યાલયો
(૫) ઇન્ડિયન યુનિવર્સિટીનું એસોસીએશન અને હિમાલયન માઉન્ટેનરીંગ ઇન્સ્ટીટ્યુટ, ઇન્ડિયન માઉન્ટેનરીંગ ફાઉન્ડેશન, જવાહર ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ માઉન્ટેનરીંગ વગેરે.	

રાજ્ય કક્ષાનાં વ્યવસ્થા તંત્રઃ -

(૧) રાજ્ય સરકાર અને ડિરેક્ટરેટ ઓફ યુથ	(૨) યુથ વેલ્કેર અને ડિર્સ્ટ્રીક્ટ લેવલ ઓફિસ
(૩) પંચાયતી રાજ ઇન્સ્ટીટ્યુશન અને અર્બન લોકલ બોડીઝ	(૪) શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ – પોલિટેકનિક તેમજ જુદાં જુદાં એન.જી.ઓ. અને વોલેન્ટરી એજન્સીઝ જેઓ સોસાયટી રજીસ્ટ્રેશન એકટ ૧૮૬૦ હેઠળ નોંધાયેલ છે તે ઉપરાંત જાહેર ટ્રસ્ટ અને સેવાભાવી સંસ્થાઓ વગેરે.

રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ યુવા કાર્યક્રમો :

શાળા કોલેજોમાં વર્કશોપ, સેમિનાર કરીને યુવાનોને રાષ્ટ્ર અને દેશના વર્તમાન મુદ્દાઓથી અવગત કરીને તેઓને માટે પ્રોજેક્ટ્સ, ડિઝેન અને વિવિધ સ્પર્ધાઓ કરીને તેમની ભૂમિકા અંગે માર્ગદર્શન આપી શકાય. આ પ્રકારના કાર્યક્રમ રાજ્યકક્ષાના સ્તરે તેમજ રાષ્ટ્રકક્ષાના સ્તરે પણ યોજી શકાય છે. જેમ કે ભારત સરકારના સ્વચ્છતા અભિયાનનો પ્રોજેક્ટ, ડિજિટલ ઇન્ડિયા અંગેની માહિતી અંગે પ્રોજેક્ટ, પર્યાવરણીય જળવાણી કે સામાજિક સમરસતા સંદર્ભે બંધારાણ અંગેની સમજણ વગેરે વિષયો ઉપર સેમિનાર તથા પ્રોજેક્ટ કરીને યુવાઓના વિચારો દ્વારા નવા સમાજનું નિર્માણ કરીને નવા ભારત તરફ આગળ વધી શકાય.

આવા કાર્યક્રમો રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીયકક્ષાએ કરવા માટે રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય આપણા જે દિવસો છે તેને ધ્યાનમાં રાખીને પણ કાર્યક્રમો કરી શકાય છે. દા.ત., કેટલાક દિવસો અહીં આપવામાં આવેલા છે જેને ધ્યાનમાં લઈ શકાય.

રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનામાં જોડાયેલ યુવાનોમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના વિકસે તે હેતુથી ૧૫મી ઓગસ્ટ, ૨૬મી જાન્યુઆરીના દિવસે ધ્વજવંદન, સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો કે અન્ય કાર્યક્રમો કરીને રાષ્ટ્રના નિર્માણમાં શહીદો, સ્વાતંત્ર સેનાનીઓને યાદ કરવા અને આજના દિવસે યુવાનોની ભૂમિકા સંદર્ભે કાર્યક્રમો રજૂ કરવા.

રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય દિવસોની ઉજવણી :

- ૫ મી જૂન “પર્યાવરણના દિવસ”ની ઉજવણી કરવી, જેમાં પર્યાવરણનું મહત્વ સમજાવવું.
- ૧૨મી જૂન “બાળ મજૂર નાભૂદી” માટે રેલી દ્વારા સમાજમાં જાગૃતિનો કાર્યક્રમ કરી શકાય.
- ૧૪મી જૂન “બ્લડ ડોનેશન ટે”ની ઉજવણીના ભાગ રૂપે બ્લડ ડોનેશન કેમ્પ અને તે અંગેની જાગૃતિ માટેનો કાર્યક્રમ યોજવો.
- ૨૧મી જૂન “આંતરરાષ્ટ્રીય યોગ દિવસ” નિમિત્તે યોગાસન અને તેના મહત્વ વિશે માહિતી પ્રેક્ટિકલી અને વ્યાખ્યાન દ્વારા આપી શકાય.
- ૧૧મી જુલાઈએ “વિશ્વ વસ્તી દિવસ” નિમિત્તે નિબંધસ્પર્ધા, વક્તૃત્વ સ્પર્ધા અને રેલી દ્વારા કાર્યક્રમ કરી શકાય. સરકારની વસ્તી નિયંત્રણની નીતિ અંગેની માહિતી સમાજ સુધી પહોંચાડી યુવાનોને ભાગીદાર બનાવી શકાય.

- (૬) ૨૮મી જુલાઈ “વિશ્વ હિપેટાઈટીસ ડે” ની ઉજવણી દ્વારા કમળાનો રોગ અને તેમાં શી કાળજી રાખવી જોઈએ. તે અંગે યુવાનોને માર્ગદર્શન આપવું.
- (૭) ૧૨મી ઓગસ્ટ “આંતરરાષ્ટ્રીય યુવા દિવસ” તરીકે ઉજવણી કરવા માટે રેલી દ્વારા કાર્યક્રમો યોજવા અને સમાજમાં યુવાઓની સામાજિક જવાબદારી રૂપે માર્ગદર્શન, વ્યક્તિત્વ વિકાસના કાર્યક્રમો યોજવા જોઈએ.
- (૮) ૧૫ મી ઓગષ્ઠ - ભારતનો “સ્વાતંત્ર્ય દિવસ” આ દિવસે એન.એસ.એસ. ના સ્વયંસેવકો દ્વારા ધ્વજવંદન અને અન્ય સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો યોજવામાં આવે છે. આ દિવસને રાષ્ટ્રીય તહેવાર તરીકે ઉજવવામાં આવે છે.
- (૯) ૫ મી સપ્ટેમ્બરના દિવસે “શિક્ષક દિન” ની ઉજવણીના ભાગરૂપે એનએસએસના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષક તરીકે, તેમજ સંચાલક તરીકેની જવાબદારી આપવી અને ડૉ. રાધાકૃષ્ણના જીવનચરિત્ર વિશે શ્રેષ્ઠ માર્ગદર્શન આપવું.
- (૧૦) ૧૬ સપ્ટેમ્બર “ઓઝોન ડે” નિમિત્તે પર્યાવરણ જાળવવા માટે ઓઝોન પડ્ને નુકસાન કરતા વાયુઓ વિશેની માહિતી આપવી તેમજ, કેવી રીતે વાતાવરણ નિયંત્રણ કરી શકાય તે અંગે માર્ગદર્શન, વાખ્યાન, નિબંધ, વક્તવ્યસ્પર્ધા, પ્રદર્શન અને રેલીઓ દ્વારા માર્ગદર્શન આપવું.
- (૧૧) ૨ ઓક્ટોબર “ગાંધીજના જન્મ દિવસે” ગાંધીજના વિચારોનું વર્તમાનમાં મહત્વ એ વિષય ઉપર નિબંધ, વક્તવ્ય સ્પર્ધા અને સ્વાતંત્ર્ય સેનાની દ્વારા વ્યાખ્યાન યોજવું જોઈએ. યુવાનોને ગાંધીજના વ્યક્તિત્વ અને તેમના વિચારોને જીવનમાં અમલમાં મૂકવા ધ્યાન આપવું.
- (૧૨) ૧૬ ઓક્ટોબર “વિશ્વ અસ્ટ દિવસે” યુવાનો દ્વારા સમાજમાં અનાજનું ઉત્પાદન કેવી રીતે થાય છે તે સમજવી, તેનો બગાડ અટકાવવો જોઈએ. વર્તમાનમાં કુલ વસ્તીના ૧૮% લોકોને પૂરતું ખાવાનું અનાજ મળતું નથી તેથી એવા કાર્યક્રમો, નાટકો દ્વારા, રેલી દ્વારા જાગ્રત કરી શકાય.
- (૧૩) ૧૪ નવેમ્બર “વિશ્વ બાળ દિવસ” નિમિત્તે બાળગૃહોની મુલાકાત લેવી જોઈએ, અનાથ બાળકોને ભેટ આપવી, તેમની સાથે સંગીત, રમત અને સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો દ્વારા તેમના ચહેરાની મુસ્કાન બદલવી જોઈએ તેમજ તેમની સાથે આખો સમાજ છે એવો ભાવ તેમના મનમાં જાગે એવા કાર્યક્રમો કરવા જોઈએ.
- (૧૪) ૧ ડિસેમ્બર, “વિશ્વ એઈડ્સ ડે” નિમિત્તે એનએસએસ એકમ દ્વારા રેલી, નાટક કે અન્ય સ્પર્ધાઓ યોજને એઈડ્સ નિવારણ અંગે કાર્યક્રમો યોજ શકાય. એઈડ્સથી પીડિત વ્યક્તિઓને મળી તેમના પ્રશ્નો દ્વારા સમાજને જાગ્રત કરવાનું કાર્ય કરવું જોઈએ.‘
- (૧૫) ૧૦ ડિસેમ્બર “માનવ-અધિકાર દિવસ” - આ દિવસે આપણા બંધારણ વિશેનો ખ્યાલ યુવાનોને સમજવવો જોઈએ. માનવ-અધિકાર અને ફરજ સંદર્ભે નિબંધ, વક્તૃત્વ, ડિબેટ પણ કરી શકાય અને વિદ્યાર્થીઓને આ સાહિત્યનું વાંચન કરવા પેરી શકાય.
- (૧૬) ૧૨ મી જાન્યુ. “રાષ્ટ્રીય યુવક દિવસ” નિમિત્તે યુવાનોને સ્વામી વિવેકાનંદના વિચારો પ્રત્યે જાગ્રત કરવા નિબંધ, વસ્તૃત્વ સ્પર્ધા યોજને વિવેકાનંદજીના વિચારોથી વિદ્યાર્થીઓને અવગત કરી શકાય. તે ઉપરાંત રેલી દ્વારા પણ ભાઈચારા, સમાનતાનો સંદેશ સમાજમાં આપી શકાય.
- (૧૭) ૨૫મી જાન્યુ. “રાષ્ટ્રીય મતદાર દિવસ” આ દિવસે લોકશાહી શું છે? લોકશાહીમાં મતદારનું મહત્વ વગેરે વિશે યુવાનોને માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ. યુવાનો દ્વારા સમાજમાં મતદાર અને મતદાન અંગેની જાગૃતિના કાર્યક્રમો કરવા જોઈએ.
- (૧૮) ૨૬ મી જાન્યુઆરી આપણો “પ્રજાસત્તાક દિવસ” છે. આ દિવસે આપણાં દેશનું બંધારણ અમલમાં આવ્યું. આ આપણા રાષ્ટ્રીય તહેવાર નિમિત્તે સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો કરવા, શહીદોને શ્રદ્ધાંજલિ અને પ્રજા તરીકે આપણી શી

ફરજ છે તે અંગે યુવાનોને જાગ્રત કરવાના કાર્યક્રમો કરવા તેમજ યુવાનોમાં રહેલી સામાજિક સેવાઓ દ્વારા સરકારની યોજનામાં, માળખામાં રહેલી ખામીઓ દૂર કરવા પ્રોજેક્ટો હાથ ધરવા જોઈએ.

- (૧૯) ૮ માર્ય “રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ દિવસ” આ દિવસે યુવાનોને દેશના અને રાજ્યના સંરક્ષણ અંગે માહિતી આપવી જોઈએ. આતંકવાદ, નક્સલવાદ જેવા પ્રશ્નો કેવી રીતે નિવારી શકાય અને એમાં સંરક્ષણ વિભાગ જો કામગીરી કરે તેમાં સરકારની ભૂમિકા કેટલે અંશે વાજબી? વગેરે અંગે ચર્ચા સભા પણ ગોઠવી શકાય અને વર્તમાનમાં યુવાનોના વિચારો જાણી શકાય છે.
- (૨૦) ૮ મિ માર્ય “આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિવસ” આ દિવસે મહિલા સશક્તીકરણ અંગેના કાર્યક્રમો કરી શકાય. રેલી, નિબંધ, વક્તૃત્વ સ્પર્ધા કરી શકાય. મહિલાના કાયદાઓ અંગેનું વ્યાખ્યાન ગોઠવીને યુવાનોને જાગ્રત કરવા કોલેજ કક્ષાએ સી.ડબ્લ્યુ.ડી.સી. (કોલેજાટ મહિલા વિકાસ સમિતિ) નામની સંસ્થા કાર્યરત છે તેની સાથે આપણી એન.એસ.એસ.ની ટીમને જોડીને કોલેજકક્ષાએ કે બહાર સીઓ ઉપર બનતી ખરાબ ઘટનાઓને વાચા આપી તેને કડક સજા થાય તેવી વ્યવસ્થા ઊભી કરવી જોઈએ.
- (૨૧) ૨૪ માર્ય “વિશ્વ ક્ષય દિવસ” ટીબી નામના રોગ અંગેની જાગૃતિ માટે રેલી સ્વરૂપે કાર્યક્રમ કરવા જોઈએ.
- (૨૨) ૭ એપ્રિલ “વિશ્વ સ્વાસ્થ્ય દિવસ” આ દિવસે યુવાનોને સશક્ત સ્વાસ્થ્ય માટે કયા પ્રકારના આહાર-વિહારની આવશ્યકતા છે તે અંગે નિષ્ણાત ડોક્ટર દ્વારા વ્યાખ્યાન આપવું. સ્વાસ્થ્યના ચેકઅપ માટેની સત્તા દરે વ્યવસ્થા કરવી. કોઈ સંસ્થાના સહયોગથી યુવાનોને કોઈ દત્તક ગામ કે ચાલીમાં મેડિકલ ચેકઅપ દવાઓનું વિતરણ વગેરે કરી શકાય.
- (૨૩) ૨૨ એપ્રિલ “અર્થ દે” — આપણી પૃથ્વીની સાચવણીની આપણી જવાબદારી છે, જેના ભાગરૂપે મનુષ્ય જળ, જંગલો, જમીન, પણું, પંખી વગેરે પૃથ્વી ઉપર રહે છે જેને સાચવીએ; પૃથ્વી હરિયાળી રાખવા અંગે યુવાનો અને સમાજની જાગૃતિના કાર્યક્રમો કરવા.
- (૨૪) ૧ મે “આંતરરાષ્ટ્રીય શ્રમિક દિવસ” ભારતનાં વિવિધ કેન્દ્રો કામ કરતા કામદારોના પ્રશ્નો અંગેનો સર્વે કરીને અહેવાલ સ્વરૂપે સરકારને આપવા માટે એન.એસ.એસ. દ્વારા પ્રોજેક્ટ હાથ ધરી શકાય જેનાથી સરકાર નવી શ્રમનીતિ નક્કી કરે, જેમાં શ્રમિકોના પ્રશ્નોને વાચા મળે.
- (૨૫) ૮ મે “થેલેસેમિયા દિવસ” આ દિવસે થેલેસેમિયા મુક્તિ માટેના કાર્યક્રમો કરી શકાય. થેલેસેમિયા પીડિત બાળકોને વિનામૂલ્ય બ્લડ સમયસર મળી રહે તે માટે બ્લડ ડોનેટ કરી શકે તેવા યુવાનોની એક ટીમ બનાવી નિયમિત પહોંચતું કરવું, જેનાથી આ રોગ પીડિત બાળકો સ્વસ્થ રહી શકે.
- (૨૬) ૨૫ મે “થાઈરોઇડ દિવસ” આ રોગ અંગે પણ યુવાનો જાગૃત થાય તે માટેના નિષ્ણાત દ્વારા માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ જેના આધારે યુવાનોએ સમાજમાં જાગૃતિ માટે કાર્યક્રમો કરવા જોઈએ.
- (૨૭) ૩૧ મે “તમાકુ નિયંત્રણ દિવસ” વર્તમાનમાં તમાકુના સેવનના કારણે કેન્સર, ટી.બી., ચામડીના રોગ જેવા ગંભીર જીવલેશ રોગોનું પ્રમાણ વધી રહ્યું છે. અત્યારે જ્યારે યુવાનોમાં આવા રોગોનું વધતું જતું પ્રમાણ ચિંતાજનક બાબત છે ત્યારે એનએસએસ એકમ દ્વારા તમાકુ જેવા વ્યસનોથી મુક્ત બનાવવા નાટકો, રેલીઓ, સાહિત્ય વિતરણ દ્વારા સામાજિક જાગૃતિ લાવીને તેનાથી યુવાનો અને સમાજ દૂર રહે તેવા કાર્યક્રમો કરી શકાય. આમ, ઉપર્યુક્ત દર્શાવ્યા મુજબના દિવસોને ધ્યાનમાં રાખીને પણ રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનામાં વિવિધ પ્રકારના સામાજિક મૂલ્ય અંગેના કાર્યક્રમો કરી શકે.